

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา

“...สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีได้เนืองคงอยู่กับที่ ทุกสิ่งมีอาการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง ชีวิตย่อมมีด้านบวกกับด้านลบ มีส่วนใหม่ที่กำลังเจริญงอกงามกับส่วนเก่าที่เสื่อม ซึ่งกำลังดำเนินไปสู่ความสลายแตกดับ มนุษย์สังคมก็ดำเนินไปตามกฎแห่งอนิจจัง คือมีสถานะเก่าที่ดำเนินไปสู่ความเสื่อมสลาย และสถานะใหม่ที่กำลังเจริญระบบสังคมใดๆ ไม่นิ่งคงอยู่กับที่ชั่วกาลปาวสาน....”

ปรีดี พนมยงค์

“ความเป็นอนิจจังของสังคม”

มนุษย์ไม่ใช่สิ่งมีชีวิตประเภทเดียวที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคม สัตว์อื่นๆ เช่น ปลา กบ แมลง ผีเสื้อ ก็อยู่ร่วมกันเป็นสังคมเช่นกัน แต่การที่มนุษย์มีความสามารถในการปรับตัว มีการเรียนรู้ รู้จักใช้ภาษาและสัญลักษณ์ในระดับสูง และมีความสามารถในการประดิษฐ์คิดค้น สร้างสรรค์ และส่งต่อวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทำให้สังคมของมนุษย์มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากสังคมของสัตว์ การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ของมนุษย์ จึงมีความจำเป็นต้องมีความเข้าใจในปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางความคิดและการเกิดขึ้นขององค์ความรู้ อันได้แก่ วิวัฒนาการทางชีวภาพ วิวัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ และวิวัฒนาการทางองค์ความรู้ของมนุษย์ในยุคสมัยต่างๆ

วิวัฒนาการทางชีวภาพของมนุษย์

คริสต์ศาสนากล่าวว่า มนุษย์สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคู่แรกของโลกชื่อ อาดัม และอีวา นักบวชเซนต์ ออกัสติน (ค.ศ. 354-430) คาดคะเนว่า พระเจ้าสร้างมนุษย์คู่นี้เมื่อประมาณ 6,000 ปีก่อนคริสตกาล สำหรับคำสอนของพุทธศาสนากล่าวว่า “ปฐม กลด

โหด” หมายความว่าถึง ในเบื้องต้นของโลกนั้นก็มีเพียงสัตว์เซลล์เดียว แต่อย่างไรก็ตามข้อจำกัดของมนุษย์ด้านความรู้ทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชีววิทยาและธรณีวิทยา ทำให้คำสอนดังกล่าวเป็นเพียงคำพูดที่เลื่อนลอย ไม่สามารถพิสูจน์ได้

จนกระทั่งนักชีววิทยาชาวสวีเดนชื่อ Carl Von Linne (ค.ศ. 1708-1778) ได้จัดระบบของสิ่งมีชีวิตไว้ในหนังสือชื่อ Systema naturae (System of nature) และเป็นบุคคลแรกที่จัดกลุ่ม Homo sapiens ไว้ในหมู่เดียวกับลิงและวานรอื่นๆ โดยเรียกสิ่งมีชีวิตเหล่านี้ว่า “ไพรเมท” (Primates) โดย Linne ซึ่งให้เห็นว่าแม้คนกับไพรเมท จะมีลักษณะทางสรีระที่คล้ายคลึงกัน แต่ก็ไม่ได้มีบรรพบุรุษร่วมกัน แต่ลิงและไพรเมทจะมีการแตกแยกสาขาพิเศษออกไปและหยุดพัฒนาการไว้เพียงเท่านั้น

ในขณะที่ นักธรรมชาติวิทยาในศตวรรษที่ 18 คนอื่นๆอีกหลายคน อาทิ Georges Buffon (1707-1788), Jean Lamarck (1744-1829) และ Erasmus Darwin (1731-1802) ต่างก็ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของมนุษย์ที่สนับสนุนแนวคิดของ Linne แต่ข้อเขียนของนักวิทยาศาสตร์คนสำคัญชื่อ Charles Darwin ในระหว่างปี ค.ศ. 1830-1833 ที่กล่าวถึงหลักฐานการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต และเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการเลือกสรรตามธรรมชาติ ได้มีบทบาทสำคัญที่สุดในการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของวิทยาศาสตร์

Charles Darwin ได้กล่าวถึงทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary theory) ไว้ในหนังสือสองเล่มคือ Origin of Species (1859) และ The Descent of Man (1871) โดย Darwin ปฏิเสธความคิดดั้งเดิมที่ว่า สัตว์ต่างๆจะไม่มี การเปลี่ยนแปลง แต่ Darwin เชื่อว่า กระบวนการคัดเลือกโดยธรรมชาติ (Natural selection) เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สิ่งมีชีวิตต่างๆเปลี่ยนแปลงไปเพื่อเหตุผลด้านความอยู่รอด โดยกระบวนการดังกล่าวประกอบด้วย

- สัตว์ต่างๆมีการแพร่ขยายพันธุ์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ
- เกิดการต่อสู้กันระหว่างสัตว์ต่างๆเพื่อความอยู่รอด
- สัตว์มีความแตกต่างกัน และถ่ายทอดความแตกต่างทางกรรมพันธุ์ เพื่อความอยู่รอด จึงมีการปรับเปลี่ยนลักษณะบางประการให้เหมาะสมกับเงื่อนไขรอบตัว
- ลักษณะที่ตกทอดเป็นกรรมพันธุ์ ทำให้เกิดสัตว์ชนิดใหม่ที่มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมมากขึ้น
- การคัดเลือกตามธรรมชาติ (Natural selection) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงบุคลิกลักษณะของสัตว์ให้เหมาะสมกับการมีชีวิตรอด
- การผ่าเหล่า (Mutation) เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในยีน (Genes) ที่สืบทอดทางพันธุกรรม อนุของโปรตีนจำนวนมากเป็นองค์ประกอบทางชีวเคมีที่เข้าไปปรุงแต่งพื้นฐานทางพันธุกรรม การผ่าเหล่ามีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต

ในปี ค.ศ. 1871 Darwin ได้นำทฤษฎีวิวัฒนาการมาใช้ในการศึกษาวิวัฒนาการของมนุษย์ โดยเชื่อว่ามนุษย์ก็เช่นเดียวกับสัตว์อื่น คือมีการเปลี่ยนแปลงตามทฤษฎีวิวัฒนาการเพื่อความอยู่รอด การทำความเข้าใจกับทฤษฎีวิวัฒนาการของ Darwin จึงเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทางชีวภาพกับพัฒนาการทางความรู้และพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์

ในขณะเดียวกัน ความก้าวหน้าของศาสตร์ด้านธรณีวิทยา ทำให้การขุดค้นซากสิ่งมีชีวิต (Fossil) ต่างๆเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การพัฒนาวิธีการและองค์ความรู้ทางธรณีวิทยา ทำให้การทำนายอายุของซากอวัยวะต่างๆที่ขุดค้นพบมีความแม่นยำมากยิ่งขึ้น การค้นพบสัตว์เซลล์เดียวจำพวกแบคทีเรียในแอฟริกาใต้และการคำนวณว่าสัตว์จำพวกนีโอซอร์อยู่ในโลกมากกว่า 3,200-3,500 ปีหรือการคำนวณว่าเปลือกโลกแข็งตัวมาแล้วกว่า 4,500 ล้านปี ทำให้คำกล่าวของเชนดัล ออกัสติน มีผู้เชื่อถือน้อยลง

หลักฐานสำคัญที่ยืนยันแนวความคิดของ Darwin คือการขุดค้นพบกะโหลกของมนุษย์โบราณบริเวณใกล้กับแม่น้ำโซโลในเกาะชวา กระดูกโคนขาและกระดูกกรามสองซี่ในบริเวณใกล้เคียงกันในปี ค.ศ. 1891 ของนายแพทย์ชาวฮอลันดาชื่อ Eugene Dubois และตั้งชื่อว่า *Pithecanthropus erectus* แปลว่ามนุษย์วานรที่มีลำตัวตั้งตรง ผู้เชี่ยวชาญเชื่อว่า *Pithecanthropus* มีชีวิตอยู่ในราว 500,000 ปีที่แล้ว ความจุสมองอยู่ในระหว่าง 700-1,000 c.c. หรือมากกว่านี้ ซึ่งนับว่าใกล้เคียงกับความจุสมองของมนุษย์ในปัจจุบัน *Pithecanthropus* มีความสูงประมาณ 5 ฟุต 7 นิ้ว น้ำหนักประมาณ 150 ปอนด์ ส่วนหัวยังมีลักษณะคล้ายเอปแต่ร่างกายพัฒนาเป็นมนุษย์แล้ว การขุดค้นพบซากเครื่องมือต่างๆ ในบริเวณที่พบซากกระดูกทำให้ทราบว่า พวกนี้รู้จักใช้เครื่องมือบางประเภทแล้ว

ในปีค.ศ. 1924 ได้มีการขุดค้นพบซากสิ่งมีชีวิตที่กลายเป็นหิน (Fossils) ซึ่งมีลักษณะครึ่งคนครึ่งวานรในทวีปแอฟริกาเรียกว่า “*Australopithecines*” แปลว่า “Southern apes” หรือเอปที่มี “ลักษณะเหมือนคน” (Man-like apes) สิ่งมีชีวิตชนิดนี้ดูจากลำคอขึ้นไปมีลักษณะเป็นลิง ความจุสมองประมาณ 500 c.c. คือน้อยกว่าความจุสมองของมนุษย์โบราณ 450 c.c. จากคอลงมามีลักษณะเป็นคน ความสูงประมาณ 4 ฟุต น้ำหนักเฉลี่ยประมาณ 80 ปอนด์ กระดูกสะโพกและขาแสดงให้เห็นว่า *Australopithecines* เดินตัวตรงใช้ขาหลังสองขาเท่านั้น และมือมีความละเอียดอ่อนเกินกว่าจะใช้เดินบนพื้นดิน จากการขุดค้นตามถ้ำและพบกระดูกสัตว์ต่างๆ ทำให้ทราบว่า *Australopithecines* อยู่ในช่วงของวิวัฒนาการมนุษย์ในยุคแรก ดำรงชีวิตอยู่โดยการล่าสัตว์เป็นอาหารและอยู่รวมกันเป็นสังคม แต่ความจุสมองที่น้อยทำให้ไม่รู้จักประดิษฐ์คิดค้นและใช้เครื่องมือใดๆ ได้

Sinanthropus มีพัฒนาการสูงกว่า *Pithecanthropus* เล็กน้อย ก็มีความจุสมองระหว่าง 900-1,250 c.c. ซึ่งเป็นขนาดเดียวกับมนุษย์ในปัจจุบัน กระดูกของ *Sinanthropus* มีชิ้นส่วนมากกว่า *Pithecanthropus* และในชั้นดินที่ค้นพบซากกระดูกเหล่านี้ ยังพบเครื่องมือง่ายๆ และพบหลักฐานการใช้ไฟอีกด้วย

Neanderthal คือมนุษย์ยุคโบราณ (Primitive species of man) ซึ่งมีวิวัฒนาการอยู่ในช่วงของมนุษย์ในยุคที่สาม ชื่อ “Neanderthal” ถูกตั้งขึ้นตามชื่อหุบเขาในเยอรมันนี่ซึ่งเป็นแหล่งที่ขุดค้นพบโครงกระดูกเป็นครั้งแรก ก่อนที่จะค้นพบซากมนุษย์โบราณพวกนี้ที่อื่นๆ ในยุโรป เช่น ฝรั่งเศส เบลเยียม และประเทศอื่นๆ ในระยะเวลาต่อมา พวก Neanderthal มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลากว่า 100,000 ปี สูงประมาณ 5 ฟุตกับ 2 หรือ 3 นิ้ว ขา

จน
HN
700.55
.24 Phs
W 523 5
2543

25

24 ก.ย. 2544 1

4412266

สำนักหอสมุด

ค่อนข้างสั้นและสมองใหญ่เท่ากับมนุษย์ปัจจุบัน แต่มีหน้าผากราบ ขากรรไกรยื่น จึงดูคล้ายสัตว์ร้าย เพศหญิงเล็กกว่าชาย

Neanderthal สามารถประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นหลายอย่าง ดำรงชีวิตอยู่โดยการล่าสัตว์เป็นอาหาร การประกอบพิธีกรรมก่อนการฝังศพของพวกเขา Neanderthal แสดงให้เห็นว่าเริ่มมีความคิดความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาแล้ว นอกจากนี้ การขุดค้นพบซากโครงกระดูกสัตว์ใหญ่เช่น แรด ในบริเวณใกล้เคียง แสดงว่ามนุษย์โบราณพวกนี้ต้องรวมกลุ่มกันเป็นสังคมที่ซับซ้อนเพื่อล่าสัตว์ขนาดใหญ่ แต่การที่พวก Neanderthal มีชีวิตอยู่ในยุโรปช่วงต้นยุคน้ำแข็ง ทำให้พอสันนิษฐานได้ว่าคงมีชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบากมาก และ Neanderthal มีชีวิตอยู่ได้ไม่นานก่อนที่จะสูญพันธุ์ไปในที่สุด

Homo Sapiens คือมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หรือยุคสุดท้ายของวิวัฒนาการของมนุษย์ ได้แก่พวก Cro-Magnon man ซึ่งพบซากกระดูกเป็นครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1868 ทางตอนกลางของฝรั่งเศสและในยุโรปตะวันตก จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับมนุษย์ในปัจจุบัน สูงประมาณ 5 ฟุต 10 นิ้ว รูปร่างลำสัน ศรีษะใหญ่ คิ้วสูง สันคิ้วไม่ใหญ่ ความจุสมองประมาณ 1,600 c.c. หน้าตรง จมูกโค้งมีคางซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้วเช่นเดียวกับมนุษย์ในปัจจุบัน

Cro-Magnon เป็นมนุษย์ที่มีการพัฒนาด้านองค์ความรู้สูงกว่ามนุษย์ในยุคก่อนๆ คือ นอกจากล่าสัตว์แล้วยังจับปลาด้วย เครื่องมือที่ใช้ก็มีประสิทธิภาพสูงขึ้น รู้จักทำธนูและหอก รู้จักใช้และควบคุมไฟ และใช้ไฟในการประกอบอาหาร จากหลักฐานพบเครื่องมือบางชนิดที่พวก Cro-Magnon คิดค้นขึ้นเพื่อใช้ประกอบหรือสร้างเครื่องมือชนิดอื่นๆ เช่น มีการใช้ก้อนหินตัดหรือทำเครื่องมือจากงาช้าง เขาสัตว์ หรือกระดูก มีการนำสีมาพรมศพก่อนนำไปฝังพร้อมเครื่องประดับและเครื่องใช้ของผู้ตาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเริ่มมีความเชื่อในเรื่องชีวิตหลังการตาย Cro-Magnon จัดเป็นมนุษย์พวกที่มีฝีมือในการวาดภาพ เนื่องจากพบหลักฐานภาพวาดรูปสัตว์ต่างๆ เป็นจำนวนมากตามผนังถ้ำหลายแห่ง Cro-Magnon

แต่อย่างไรก็ตาม การที่วิวัฒนาการของมนุษย์ใช้ระยะเวลายาวนานมาก และไม่ได้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอหรือเกิดขึ้นพร้อมๆกัน กล่าวคือ บางส่วนของร่างกายวิวัฒนาการไปเร็วกว่าส่วนอื่นๆ จึงเป็นการยากที่จะชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดได้ว่า ซากกระดูกซึ่งกลายเป็นหิน (Fossil) ที่ขุดค้นพบ ขึ้นไหนดเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับวิวัฒนาการทางชีวภาพของ

มนุษย์ช่วงใด และมีความเชื่อมโยงกับมนุษย์ปัจจุบันอย่างไร เช่น การขุดค้นพบซากมนุษย์โบราณที่มีกระดูกสันหลังเหมือนเอปแต่ยังมีกระดูกขาเป็นคน เป็นต้น

มนุษย์กับสังคม

อริสโตเติล (Aristotle) นักปรัชญาชาวกรีก กล่าวว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม” (Social-animal) ซึ่งมีหมายความว่า มนุษย์จะมีชีวิตรวมอยู่เป็นหมู่เหล่าหรือเป็นสังคม โดยสมาชิกในสังคมต่างมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตลอดเวลา การอยู่รวมกันเป็นสังคมจึงเป็นวิธีที่มนุษย์ใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมเพื่อความอยู่รอด เพราะการอยู่รวมกันช่วยให้เกิดการแบ่งงานกันทำ เกิดความหลากหลาย และเพิ่มประสิทธิภาพในการตอบสนองความต้องการด้านอาหาร (Nutriment) การป้องกันภัย (Protection) และการสืบเผ่าพันธุ์ (Reproduction) ให้แก่สังคมมนุษย์

สำหรับเหตุผลที่ทำให้มนุษย์ต้องมาอยู่รวมกันเป็นสังคมนั้นมีอยู่หลายประการพอสรุปได้ดังนี้

ประการแรก เพื่อตอบสนองความต้องการดำรงอยู่ของประชากร (Maintenance of the population) การที่มนุษย์มีระยะเวลาของการเป็นทารกยาวนาน และช่วยเหลือตนเองไม่ได้ในระยะเริ่มต้นของชีวิต ซึ่งนับว่าแตกต่างจากสัตว์ที่ส่วนใหญ่สามารถเดินและหาอาหารเลี้ยงตนเองได้เกือบจะทันทีหลังการเกิด ทำให้มนุษย์มีความจำเป็นต้องมีผู้เลี้ยงดูทารก และเกิดการพัฒนารูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในรูปของครอบครัวและเครือญาติขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการด้านความปลอดภัยดังกล่าว เพียงแต่สำหรับทารกแรกเกิด “วงสังคม” (Social universe) อาจจำกัดอยู่เพียงระดับครอบครัว ซึ่งแตกต่างจากในผู้ใหญ่ ที่มีจำนวนผู้เกี่ยวข้องและความถี่ของการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลและสังคมอื่นเพิ่มขึ้น จึงทำให้มีความสลับซับซ้อนในรูปแบบของความสัมพันธ์มากขึ้นตามไปด้วย

ประการที่สอง การที่มนุษย์มีความสามารถด้านสมอง ทำให้คิดค้นและสร้างสรรค์นวัตกรรมต่างๆ ได้ เช่น ความคิดเรื่องการแบ่งงานกันทำ (Division of function) เพื่อตอบสนองความต้องการทางกายภาพ (Physiological need) เพื่อช่วยให้มนุษย์ที่อ่อนแอ เช่น ทารก ผู้พิการ ผู้หญิง และคนชรา มีโอกาสอยู่รอดได้ นอกจากนี้ ความสามารถด้านสมองยังทำให้มนุษย์สร้างและใช้ภาษาทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน ภาษาท่าทาง และรู้จักใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ในการสื่อสารได้ ทำให้การติดต่อสัมพันธ์กับมนุษย์คนอื่นๆ ในสังคมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เกิดความสามัคคีกลมเกลียวของกลุ่ม (Solidarity of the group) สามารถจูงใจให้สมาชิกมีการติดต่อกัน (Motivation of contact between members) และเกิดความอดทนต่อกันเอง สามารถต่อต้านศัตรูจากภายนอก (Motivation of mutual tolerance and resistance to outsiders)

มนุษย์มีความสามารถพิเศษด้านภาษาแตกต่างจากสัตว์หลายประการ ได้แก่ การรู้จักไตร่ตรองอย่างสุขุมรอบคอบ (Discreteness) การมีความสามารถในการสร้างสรรค์ (Productivity) คือการพูดในสิ่งที่ไม่เคยพูดมาก่อนหรือไม่เคยได้ยินมาก่อนมาตั้งแต่โบราณ (Traditional transmission) ในลักษณะทวิของรูปแบบ (Duality of pattern) ซึ่งความสามารถต่างๆ เหล่านี้ช่วยให้มนุษย์สามารถสร้างกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมและจัดระเบียบทางสังคมได้ (Hockett: 1960)

ความสามารถในการสะสมความรู้จากประสบการณ์ของคนอื่น ช่วยให้การเรียนรู้ของมนุษย์ทำได้มากและรวดเร็วขึ้น ในขณะที่รูปแบบการสื่อสารของสัตว์เป็นเพียงการส่งถ่ายทอดสื่อสารและรับฟังตามทิศทาง เนื่องจากสัตว์มีช่องสำหรับออกเสียงและสำหรับฟังเสียงได้ แต่ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่ได้รับก็จางหายไปอย่างรวดเร็วเนื่องจากข้อจำกัดด้านความจำ

แต่อย่างไรก็ตาม พบว่ามีสัตว์ลำดับขั้นสูงสุดที่เลี้ยงลูกด้วยนม (Primates) บางชนิด มีความสามารถบางประการด้านภาษาที่ใกล้เคียงกับมนุษย์ เช่น ชะนี (Gibbon) มีการไตร่ตรองอย่างสุขุมรอบคอบ (Discreteness) เช่นเดียวกับมนุษย์ และสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมบางชนิดมีความชำนาญพิเศษเฉพาะอย่าง (Specialisation) ของการสื่อสารบางชนิด เช่นเดียวกับมนุษย์ ตัวอย่างเช่น การหอบทั้งของสุนัขและคน ไม่ได้เป็นเพียง “สัญญาณ” ให้รู้ว่าร้อนเท่านั้น แต่การหอบยังเป็นการระบายความร้อนให้แก่ร่างกายอีกด้วย หรือความสามารถสร้างความเกี่ยวข้องในส่วนประกอบของข่าวสารที่ส่งออกไประหว่าง

ภาษา สังคม และวิทยาศาสตร์ (Semanticity) กับสภาพแวดล้อมรอบตัวซึ่งพบในสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมบางชนิดด้วยเช่นกัน

แต่ข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างมนุษย์กับสัตว์ก็คือ มีเพียงมนุษย์เท่านั้นที่สามารถใช้สัญลักษณ์ในระดับสูงเพื่อสื่อสารได้ นั่นคือการใช้สัญลักษณ์โดยกำหนดความหมายเอาเอง (Arbitrary symbol) โดยความหมายของสัญญาณในระบบสื่อสารอาจเป็นสิ่งที่ไม่มีหลักเกณฑ์ที่มีเหตุผลหรือไม่มีก็ได้ (Arbitrariness) อนึ่ง การที่มนุษย์มีความสามารถในการสื่อสารสัญลักษณ์ (Symbolic communication) นี้เองที่ทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ว่าจะไรควรอะไรไม่ควร (Legitimacy or the normative) ทำให้สภาพการณ์ต่างๆ ที่มนุษย์เผชิญอยู่มี 2 ด้านเสมอ กล่าวคือด้านที่เป็นข้อเท็จจริง (Fact) กับด้านที่เป็นทัศนคติความรู้สึก (Attitude or sentiment) และองค์ประกอบเหล่านี้เองที่ทำให้มนุษย์มีความจำเป็นต้องกำหนดบรรทัดฐานเพื่อควบคุมพฤติกรรมบางชนิดของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจากความรู้สึกส่วนตัว และสร้างระบบศีลธรรมเพื่อจัดระเบียบสังคมขึ้น

นอกจากนี้ มนุษย์ยังมีความสามารถในการทำให้เคลื่อนที่หรือการเข้ามาแทนที่ (Displacement) หรือความสามารถในการพูดถึงสิ่งที่อยู่ห่างไกลทั้งในช่วงเวลาและสถานที่ได้ มีความสามารถในการสร้างสรรค์ (Productivity) หรือความสามารถในการพูดถึงสิ่งที่ไม่เคยพูดหรือไม่เคยได้ยินมาก่อน ซึ่งเป็นการสื่อสารในระดับสูงที่มนุษย์ถ่ายทอดสืบต่อกันมาแต่โบราณ (Traditional transmission) ซึ่งช่วยทำให้มนุษย์มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากสัตว์

ประการที่สาม มนุษย์มีความสามารถในการสร้างและผลิตวัฒนธรรม ที่สามารถส่งผ่านและถ่ายทอดไปสู่อนุชนรุ่นหลัง เพื่อการจัดระเบียบสังคมที่มีประสิทธิภาพ ตอบสนองความต้องการทางจิตใจ (Psychological need) และความต้องการทางด้านอารมณ์และสังคม (Emotional and social need) ของบุคคล แม้ว่ามนุษย์จะมีลักษณะนิสัยบางประการที่ได้รับถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์โดยส่วนประกอบทางยีน (Genetic composition) แต่ลักษณะนิสัยส่วนที่เหลือของมนุษย์ล้วนเป็นสิ่งที่ได้รับมาโดยการเรียนรู้ (Learned habits) ทั้งสิ้น

โดยสรุป ชีวิตของมนุษย์จึงเป็นชีวิตทางสังคม (Social life) ที่เกี่ยวพันกันด้วยระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับธรรมชาติ และบุคคลกับความเชื่อ ตลอดจนอำนาจเหนือธรรมชาติทั้งหลายในจักรวาล ผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social interaction) การเรียนรู้ (Learning) และการขัดเกลาทางสังคม (Socialisation) ในลักษณะที่เป็นพลวัต (Dynamics)

กรณีของเด็กหญิง Isabelle (ชื่อสมมติ) ที่เกิดขึ้นในราวปี ค.ศ. 1930 ในทางตะวันตกของรัฐเพนซิลเวเนีย สหรัฐอเมริกา เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม Isabelle เป็นเด็กที่เกิดจากแม่ปัญญาอ่อนที่หูหนวกและเป็นใบ้ในครอบครัวชาวนา ซึ่งตั้งครรถ์ขึ้นมาโดยไม่ทราบว่าใครเป็นพ่อ ความอับอายทำให้ค่ายายเก็บซ่อนหญิงปัญญาอ่อนและลูกไว้ในโรงนามืดๆ โดยไม่ได้พบใครเป็นเวลาถึง 6 ปีครึ่ง คายายเพียงส่งน้ำและอาหารให้พอประทังชีวิตโดยไม่มีการปฏิสัมพันธ์อื่นๆแต่อย่างใด เด็กที่เกิดมาจึงไม่มีโอกาสที่จะติดต่ออย่างมีความหมาย (Meaningful contact) กับคนอื่น ขณะที่มีคนไปพบ Isabelle ยังพูดไม่ได้แม้ว่าจะมีอายุ 6 ปีกว่าแล้ว ได้แต่แสดงท่าทางและทำเสียงอู้อี้ มีอาการหวาดผวาและดุร้ายเหมือนสัตว์ แต่ภายหลังที่ได้รับการฝึกจากผู้เชี่ยวชาญ Isabelle ก็สามารถเรียนรู้พฤติกรรมเทียบเท่ากับเด็กธรรมดาทั่วไปได้ กรณีของ Isabelle จึงช่วยยืนยันให้เห็นว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดโดยการเรียนรู้ ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

วิวัฒนาการด้านองค์ความรู้ของมนุษย์

องค์ความรู้ของมนุษย์ค่อยๆพัฒนาอย่างเป็นระบบและมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เมื่อมนุษย์มีวิวัฒนาการทางชีวภาพที่สมบูรณ์มากขึ้น และเมื่อผนวกกับลักษณะพิเศษของมนุษย์ที่มีความสนใจในสรรพสิ่งต่างๆ รู้จักสังเกต สงสัยใคร่รู้ มีความพยายามในการทำ ความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นรอบตัว ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ซึ่งพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่มนุษย์ใช้ในการดำรงชีวิตในช่วงเวลานั้นๆ เพียงแต่ความรู้ของมนุษย์ในสมัยโบราณมีความจำกัดเมื่อเปรียบเทียบกับธรรมชาติและจักรวาลซึ่งมีความกว้างใหญ่ไพศาลมาก องค์ความรู้ส่วนใหญ่ในยุคแรกๆจึงเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานเพื่อความอยู่รอด ก่อนที่จะพัฒนามาเป็นองค์ความรู้ที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่มนุษย์ได้รับมาจากการบอกเล่าสืบต่อกันมาตามประเพณี ความรู้ที่มี

อยู่ในสังคมมนุษย์ยุคแรกๆจึงมักเกี่ยวข้องกับศาสนาและไสยศาสตร์ เช่น ความเชื่อเรื่อง โชคลางหรือผีสิง (Superstition) ความเชื่อเรื่องพระเจ้าสร้างโลก และความเชื่อในสิ่งลึกลับมหัศจรรย์ที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ (Natural phenomena) เป็นต้น

มนุษย์ยุคหินต้น (Eolith age) เป็นมนุษย์ในยุคแรกๆ ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายตามถ้ำและป่าเขา ไม่รู้จักนุ่งห่มเสื้อผ้าและทำความอบอุ่นให้แก่ร่างกายของตนเอง จนถึงในยุคหินเก่า (Paleolithic age) มนุษย์จึงเริ่มรู้จักประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม สร้างที่อยู่อาศัย แต่การดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของมนุษย์ในยุคนี้ยังเป็นไปอย่างเรียบง่ายตามสภาพธรรมชาติ การที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติน้อยมาก ทำให้การดำเนินชีวิตและความอยู่รอดถูกกำหนดโดยธรรมชาติอย่างสิ้นเชิง จึงอาจกล่าวได้ว่าความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ของมนุษย์เกิดจากความเขลา (Ignorance) ของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัวซึ่งมนุษย์หวาดกลัวเนื่องมาจากความไม่รู้

สังคมยุคแรกสุดของมนุษย์เป็นสังคมแบบชนเผ่า สภาพสังคมมีความสลับซับซ้อนน้อย ระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับเทคโนโลยีง่ายๆ เช่น การล่าสัตว์ การหาของป่า การเพาะปลูก หรือการเลี้ยงสัตว์ การแบ่งงานกันทำพิจารณาตามเพศ อายุ และครอบครัวเป็นหลัก การจัดระเบียบทางสังคมเป็นการบังคับควบคุมโดยกลุ่มผู้สูงอายุ หัวหน้าครอบครัวผู้นำ และหัวหน้าเผ่า สังคมจึงมีความแตกต่างน้อย กฎเกณฑ์ต่างๆมีขึ้นเพื่อความอยู่รอดและความมั่นคงของชนเผ่า วิถีชีวิตส่วนใหญ่ของสมาชิกในสังคมถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ การคิดค้นประเพณี และพิธีกรรมต่างๆจึงมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อประสานสังคมเข้าด้วยกันเพื่อความอยู่ดีมีสุขของสมาชิก และการสร้างความพึงพอใจให้แก่พระเจ้า เนื่องจากจำนวนสมาชิกมีอยู่ไม่มาก ความสัมพันธ์ส่วนใหญ่ระหว่างสมาชิกในสังคมจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล ภายใต้กฎเกณฑ์ที่เคร่งครัดโดยความเห็นชอบของกลุ่มชนและกฎเกณฑ์ทางศาสนา ซึ่งถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมาบนพื้นฐานความเชื่อในเรื่องพลังลึกลับเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ การลงโทษที่รุนแรงที่สุดได้แก่ การถูกขับออกจากสังคม

การเพิ่มจำนวนประชากรจึงหมายความว่าสังคมมีความสลับซับซ้อนขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็มีจำนวนคนที่ต้องเลี้ยงดูและจำนวนผู้เชี่ยวชาญเพิ่มมากขึ้นการพัฒนาองค์ความรู้ของมนุษย์ในยุคนี้จึงมีความหลากหลายมากขึ้นตามไปด้วย การขุดค้นพบเมืองโบราณของพวกเมสโสโปเตเมียช่วยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการคิดค้น

เทคโนโลยีใหม่ๆของมนุษย์ซึ่งเกิดจากความหลากหลายขององค์ความรู้ภายหลังการพัฒนาเป็นเมืองได้เป็นอย่างดี

การค้นพบการเขียนของชาวเมโสโปเตเมียในช่วง 4,000 ปีก่อนคริสตศักราช ทำให้เกิดการจดบันทึกและการสืบทอดความคิดสู่คนรุ่นหลัง ซึ่งต่อมาพัฒนามาเป็นกฎหมายในรูปแบบของการเขียนขึ้น ในขณะที่การค้นพบธาตุเหล็กและเทคโนโลยีในการทำเหล็ก ทำให้เกิดการประดิษฐ์คิดค้นวงล้อ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรมขั้นพื้นฐาน และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมของเมืองโดยรวมในช่วงเวลาต่อมา

แต่เนื่องจากความรู้ของมนุษย์ในยุคดึกดำบรรพ์หรือประมาณ 500,000 ปีมาแล้ว มีลักษณะที่เป็นนามธรรม (Abstract) คือเป็นความรู้ที่เกิดจากความพยายามของมนุษย์ในการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับชีวิต และความกลัวในภัยธรรมชาติ ซึ่งความพยายามในการค้นหาวิธีเพื่อให้เทพเจ้าพอใจนี้ได้นำมาพัฒนาการมาเป็นศาสตร์หลายแขนง เช่น โหราศาสตร์ ไซยศาสตร์ และปรัชญา ในขณะที่โหราศาสตร์มุ่งค้นหาวิธีเพื่อให้เข้าถึงพระประสงค์ของเทพ ไซยศาสตร์พยายามหาวิธีทำให้เทพพอพระทัย

ปรัชญา (Philosophy) ซึ่งจัดเป็นองค์ความรู้ที่เก่าแก่มากที่สุด มีที่มาจากรากศัพท์กรีกว่า “Philos (Love) + Sophia (Wisdom) ซึ่งแปลว่า “ความรักความรอบรู้” (Love of wisdom)³ มุ่งทั้งการแสวงหาความรู้ (Seeking wisdom) และการค้นพบความจริง (Wisdom sought) ปรัชญาจึงเป็นการสังเคราะห์วิทยาการต่างๆเพื่อให้ได้ภาพรวมของความจริง เป็นศาสตร์สากล (Universal science) ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมวิทยาการหลายสาขา (Chatterjee 1988)

ปรัชญาที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียเป็นครั้งแรกได้แก่ปรัชญาตะวันตก โดยเกิดขึ้นตั้งแต่ 4,500-3,000 ปีมาแล้ว ก่อนแผ่ขยายไปสู่ানাอารยประเทศและเกิดปรัชญาลัทธิต่างๆตามมามากมาย เช่น เต๋าเจียในจีน และมหายานในญี่ปุ่น บางครั้งปรัชญาตะวันตกจึงถูกเรียกว่าปรัชญาอินเดีย ซึ่งหมายความว่าความถึงความรู้อันลึกซึ้ง ลึกลับ ศิษย์ต้องสังกัดสำนักอาจารย์ และมีความใกล้ชิดกัน ต้องท่อง สำนวน ฟังสมาธิจิตเพื่อศึกษาความจริงทั้งหลาย

³ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้คำจำกัดความไว้ว่าหมายถึง วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง

ชาวอินเดียเรียกปรัชญาของตนเองว่า “ทรรศนะ (Darsana)” หมายถึง การรู้เห็นความจริง (Vision of truth)(Chatterjee 1986: 1) ซึ่งทรรศนะก็คือโลกทัศน์นั่นเอง และโลกทัศน์หมายความว่าความเข้าใจในโลกและชีวิตจากมุมมองของปัจเจกชน ดังนั้นมนุษย์ทุกคนจึงมีปรัชญาของตนเอง และปรัชญาเกิดขึ้นในหมู่ชาวบ้านมานานก่อนที่จะนักปรัชญาจะพัฒนาให้เป็นระบบ (สมักร บุราวาศ 2515: 3) เรียกว่าปรัชญาชาวบ้าน หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (พระราชวรานี 2542: 9)

เช่นเดียวกับองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกในยุคเริ่มแรก ปรัชญาเมธีทางพระเวท ใน “ทัศนะ” ทางตะวันออก เกิดขึ้นจากสงสัยในภาวะสูงสุดของธรรมชาติ กล่าวคือ ในขณะที่ชาวอินเดียในอเมริกาเหนือค้นคว้าหาความจริงเพื่อให้อธิบายตามปกติ พวกอริยกะหรืออารยันในอินเดียก็สวดสรรเสริญทวยเทพ ด้วยวิธีการและคำสรรเสริญนานาบทคาถา เช่น บทคาถาอันกล่าวด้วยอุษา (เวลาเช้าตรู่) เพื่อแสดงความมหัศจรรย์ใจและความยินดีปรีดาต่อสุริยเทพที่ให้แสงสว่าง และกล่าวคาถาอันว่าด้วยราตรีกาล เพื่อแสดงถึงความกลัวความมืดมน หรือการกล่าวขอพรจาก พระอินทร์ ในฐานะเป็นผู้คุ้มครองโลก

การศึกษาเรื่องราวของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอย่างลุ่มลึกเกิดขึ้นในสมัยศตวรรษที่ 17 โดยมนุษย์ได้มีการนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific method) ซึ่งประกอบด้วย การรวบรวมข้อเท็จจริง (Fact) และการวิเคราะห์ (Analyse) ข้อมูล มาใช้ในการค้นหาสาเหตุ อธิบาย และทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ มีการทดลองอย่างมีระเบียบและเป็นระบบ ก่อนการตีความ (Interpretation) หรือการทวนสอบ (Verification) และนำไปกล่าวสรุปเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไป

อ็อกส์ท์ คอมท์ (August Comte: 1798-1857) ผู้ตั้งชื่อวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับสังคมมนุษย์ว่า สังคมวิทยา (Sociology) กล่าวว่า ความเชื่อหรือศรัทธา และความรู้ของสมาชิกในสังคมคือแกนกลางในการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขสภาพสังคม Comte เชื่อว่า การที่สังคมเปลี่ยนแปลงจากยุคหนึ่งมาสู่อีกยุคหนึ่ง เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงความรู้ และแบ่งการพัฒนาความรู้ของมนุษย์ออกเป็น 3 ยุคด้วยกันคือ (Thompson and Tunstall 1976: 18)

- ยุคเทววิทยา (Theological period) เป็นยุคที่มนุษย์พยายามค้นหาความจริงจากธรรมชาติ โดยมองถึงผลที่เกิดขึ้นในลักษณะแคบๆหรือรวบรัดจากสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง ว่าเกิดจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ยุคนี้เป็นยุคที่สังคมถูกปกครองโดยพระและทหาร
- ยุคปรัชญานามธรรม (Mataphysical or abstract period) เป็นยุคที่ความเชื่อและความรู้ของมนุษย์เกิดจากการพยายามอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่มีอยู่หรือตั้งขึ้นมา แทนที่จะอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆจากสิ่งที่ไม่มีความตัวตนเช่นในยุคแรก เป็นยุคของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ยุควิทยาศาสตร์ Comte เปรียบเทียบยุคนี้กับยุโรปสมัยกลางที่ปกครองโดยพระและนักกฎหมาย
- ยุควิทยาศาสตร์ (Scientific or positive period) เป็นยุคที่มนุษย์ได้ศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยความรู้ที่แท้จริง โดยใช้กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์มาอธิบาย เป็นยุคอุตสาหกรรมที่มีนักวิทยาศาสตร์เกิดขึ้นมากมาย

Comte เชื่อว่า วิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ดังนั้นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ จึงควรใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วย การสังเกตการณ์ (Observation) การทดลอง (Experiment) และการศึกษาเปรียบเทียบ (Comparison) โดย Comte ได้แบ่งการศึกษาในแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติออกเป็น 5 สาขาวิชาคือ ดาราศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา และโครงสร้างสังคม (Social physics) ซึ่งมุ่งศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์และปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ ซึ่งต่อมาพัฒนามาเป็นวิชาสังคมวิทยา (Sociology) (Thompson & Tunstall 1976: 22-29)

การจำแนกประเภทขององค์ความรู้

ในอดีต องค์ความรู้ของมนุษย์ได้ถูกรวมอยู่ภายใต้วิชาการเดียว ปรัชญากรีกซึ่งถือว่าเป็นปรัชญาที่เก่าแก่ที่สุดของโลกตะวันตก ได้รวมสรรพวิทยาการต่างๆภายใต้วิชาปรัชญาทั้งสิ้น Aristotle แบ่งวิชาการออกเป็น 3 ภาคคือ ภาคทฤษฎี (Theoretical sciences) ภาคปฏิบัติ (Practical sciences) และภาคผลิต (Productive sciences) วิชาการสองภาคแรกว่าด้วยอภิปัญญา ฟิสิกส์ ชีววิทยา จิตวิทยา ดาราศาสตร์ เทววิทยา

คณิตศาสตร์ จริยศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ส่วนวิชาการในภาคผลิตประกอบด้วย จิตรกรรม และหัตถกรรม เป็นต้น ศาสตร์ต่างๆ ได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวิชาปรัชญาอยู่นานนับ ศตวรรษ ก่อนที่จะแยกออกไปทีละศาสตร์ แม้กระทั่งวิทยาศาสตร์ก็ยังใช้ชื่อว่า ปรัชญาธรรมชาติ (Natural philosophy) อยู่จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 16

สำหรับปรัชญาตะวันออกหรือปรัชญาอินเดีย เกิดขึ้นมาตั้งแต่ 4,500-3,000 ปีมาแล้ว แต่เนื่องจากขาดหลักฐานแน่ชัดและการสืบทอดส่วนใหญ่เป็นการบอกเล่าต่อกันมา จึงทำให้ไม่สามารถลำดับประวัติการสืบทอดได้อย่างชัดเจน ปรัชญาอินเดียในยุคแรกจึงแบ่งออกเป็น 2 ยุคคือ ยุคพระเวท กับยุคคลาสสิก โดยคัมภีร์ต่างๆ ได้รับการสืบทอดจากปากต่อปากมาเป็นประเพณี ยุคทองของปรัชญาตะวันออกเกิดขึ้นในช่วงตั้งแต่ 500 ปีก่อนคริสตกาลเป็นต้นมา เพราะก่อให้เกิดลัทธิต่างๆ ตามมาอีกมากมาย

Jadunath Sinha (1962: 1) กล่าวว่า “ปรัชญาอินเดียยึดหลักจิตเป็นสำคัญ ทั้งปรัชญาและศาสนาในอินเดีย จะสัมพันธ์กันอย่างแนกไม่ออก ศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องมงายลุ่มหลง แต่เป็นประสบการณ์ชีวิต เพราะเป็นการปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงทางจิต ปรัชญาเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวกับความจริง รู้แจ้งในธรรมชาติ ความจริงอันจะนำไปสู่โมกษะ ดังนั้น ปรัชญาอินเดียจึงไม่ใช่ทฤษฎีที่ไร้ผลมงาย แต่เป็นการค้นหาความจริงทางจิต”

ในปัจจุบัน ได้มีการจำแนกประเภทของความรู้ออกเป็น 3 ประเภทหลักๆ พอสรุปได้ดังนี้

1. มนุษยศาสตร์ (Humanities) เป็นวิชาที่มุ่งศึกษาผลแห่งความสำเร็จ (Achievement) ของมนุษย์ คุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ ความสวยงาม ตลอดจนผลผลิตของวัฒนธรรม ที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่และอารยธรรมของมนุษย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วยสาขา ภาษาศาสตร์ ปรัชญา ตรรกวิทยา คณิตศาสตร์ ศิลปศาสตร์ วรรณคดี และศาสนศาสตร์ เป็นต้น
2. สังคมศาสตร์ หมายถึงวิชาที่พรรณถึงการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมและพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ (Social phenomena) ประกอบด้วยสาขาต่างๆ ดังนี้ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยาสังคม กฎหมาย ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น
3. วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เป็นการศึกษาธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ด้วยวิธีการศึกษาอย่างเป็นระบบระเบียบ (Systematically) จนสามารถนำมาสร้าง

เป็นกฎหรือทฤษฎี ประกอบด้วยสาขาวิชาต่างๆดังนี้ ฟิสิกส์ คณิตศาสตร์ ชีววิทยา
 พฤกษศาสตร์ เคมี เป็นต้น

แนวคิดเรื่องภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา (Wisdom) คือองค์ความรู้ที่เกิดจากสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่าง
 มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาจึง
 ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่เป็นผลของกระบวนการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง
 รอบๆตัวภายในระบบนิเวศน์ท้องถิ่น ภูมิปัญญาจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เพื่อ
 ปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทั้งด้านกายภาพและด้านสังคมวัฒนธรรม เป็นสิ่ง
 ซึ่งไม่คงที่ (Dynamics) มีความหลากหลาย (Differentiation) และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
 เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีคิด ค่านิยม บรรทัดฐาน วิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์เมื่อต้อง
 เผชิญกับเหตุการณ์และวิกฤตการณ์ต่างๆ

นิยาม (Definition)

ภูมิ แปลว่า แผ่นดิน ดังนั้นภูมิปัญญา จึงหมายถึง ปัญญาที่ผูกติดอยู่กับแผ่นดิน
 หรือท้องถิ่น ได้มีผู้รู้เป็นจำนวนมากให้คำจำกัดความของคำว่า “ภูมิปัญญา” เอาไว้ ดังพอ
 สรุปได้ดังนี้

- ภูมิปัญญา หมายถึง พื้นความรู้ ความสามารถ (ราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช
 2525: 610)
- ภูมิปัญญา หมายถึง สิ่งที่ตั้งสมกันมาแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์
 ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่าน
 กระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ ทุกอย่าง
 เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความ
 สงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และส่วนที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง
 (รัตนะ บัวสนธ์ 2535: 176).

- ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้หรือระบบความรู้ที่มนุษย์ค้นพบหรือคิดค้นขึ้น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคง ปลอดภัย มีความสะดวกสบาย สุขสงบ และบันเทิงใจ อาจจะเป็นระบบความรู้ที่คิดขึ้นเพื่อประโยชน์ของกลุ่มชนก็ได้ (ประคอง นิมมานเหมินทร์ : 2538: 47)
- ภูมิปัญญา หมายถึง ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การเอาควายมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าว โดยการใช้ควาย รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักเอาดินจี้กระต๊ามมาแช่น้ำ ต้มให้เหือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่าเป็นภูมิปัญญาทั้งสิ้น” (รวัช ปุณโณทก 2531: 40-42)
- ภูมิปัญญา หมายถึง สิ่งที่ตั้งสมกันมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายคือ เพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน (ปรีชา อุยตระกูล อ้างถึงในกุลวิตรา ภัทธานนท์ 2531)
- ภูมิปัญญา หมายถึง สิ่งที่ตั้งสมมาแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากินและพิธีกรรมต่างๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านั้น (พัชรา อุยตระกูล 2533)
- ภูมิปัญญา คือ ผลึกขององค์ความรู้ที่มีกระบวนการสั่งสม สืบทอดกลั่นกรองกันมายาวนาน มีที่มาหลากหลายไร้เอกภพ แต่ก็ได้ประสมประสานกันจนเป็นเหลี่ยมมุมที่จรดแสงทองและทำทลายตลอดกาลเวลา ความรู้อาจจะไม่ได้เป็นเอกภพ (Unity) แต่ภูมิปัญญาจัดว่าเป็นเอกลักษณ์ (Identity) (ชลธิรา ศัตยาวัฒนา 2534)

โดยสรุป ภูมิปัญญา (Wisdom) จึงหมายถึงความถึง ผลึกขององค์ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาที่มีเอกลักษณ์ซึ่งมนุษย์ในสังคมหนึ่งๆคิดค้นขึ้น ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาโดยผ่านกระบวนการสั่งสม สืบทอด ปรับปรุงและประยุกต์ใช้ต่อเนื่องกันมา เป็นระบบคุณค่าดั้งเดิมที่สะท้อนออกมาให้เห็นในชีวิตประจำวันของบุคคลด้วยสัญลักษณ์ต่างๆ มีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) ที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพและเอกภาพขององค์ประกอบต่างๆ ภูมิปัญญาจึงมีความเชื่อมโยงกับระบบต่างๆของสังคมทั้งระบบทั้งในอดีตและปัจจุบัน มีความหลากหลาย ไม่หยุดนิ่ง (Dynamics) และมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม

ภูมิปัญญาไทย (Thai wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดจากพัฒนาการของสังคมไทยในแต่ละช่วงเวลา เป็นสิ่งที่แสดงถึงพฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนไทยที่เกี่ยวข้องกับ ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี ศิลปะ พิธีกรรม คำสอน จารีก วรรณกรรม การดำเนินชีวิต หรือที่รวมเรียกว่าวัฒนธรรมไทย (Thai culture)

ภูมิปัญญาไทยจึงเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการที่คนไทยปรับตัวเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยปกติสุข ภายในชุมชน ท้องถิ่น หรือสังคมไทย เป็นผลจากการที่บุคคลมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับธรรมชาติแวดล้อม และความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ ภูมิปัญญาไทยจึงเป็นสิ่งที่สังคมไทยเห็นว่ามีค่า จึงมีการสืบทอดต่อกันมาจากคนไทยรุ่นแล้วรุ่นเล่า

ลักษณะของภูมิปัญญาไทย

ภูมิปัญญาไทยมี 2 ลักษณะที่สำคัญพอสรุปได้ดังนี้

- ลักษณะที่เป็นนามธรรม ได้แก่ กระบวนการคิด โลกทัศน์ จีวรทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ คุณค่า และความหมายที่คนไทยให้แก่สรรพสิ่งต่างๆรอบตัว ตลอดจนปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของบุคคล เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น
- ลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผลผลิตขององค์ความรู้ของคนไทย ได้แก่ ศิลปะ หัตถกรรม รูปแบบการทำเกษตรกรรม ดนตรี อุปกรณ์เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

ประเภทของภูมิปัญญาไทย

โดยทั่วไปภูมิปัญญาไทยถูกจำแนกออกเป็น 2 ประเภทหลักๆตามลักษณะที่มา ได้แก่

- ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หรือ ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Traditional wisdom)
- ภูมิปัญญาหลวง หรือภูมิปัญญาของชนชั้นสูง หรือภูมิปัญญาของชนชั้นปกครอง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน

มีผู้ให้คำจำกัดความของคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ไว้มากมาย พอสรุปได้ดังนี้

- ภูมิปัญญาชาวบ้านหมายความว่า พื้นเพ รากฐานสติปัญญา องค์ความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ที่ชาวบ้านเรียนรู้และมีประสบการณ์ สืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง ในลักษณะของความสัมพันธ์แบบคนในของชาวบ้านเอง (เสรี พงศ์พิศ: 2536)
- ภูมิปัญญาชาวบ้านหมายความว่า สติและปัญญา ที่เกิดจากการเรียนรู้สะสม และการถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของคนในท้องถิ่น เพื่อให้มีชีวิตที่มีความสุขกับสรรพสิ่งรอบตัว เป็นองค์ความรู้ในลักษณะขององค์รวม ที่มนุษย์ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างสัมพันธภาพกับมนุษย์อื่นๆ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข (ฉลาดชาย รมิตานนท์: ม.ป.ป.)
- ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดเอง และนำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญาและองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งในทางกว้างและทางลึก ที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ในการแก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม เป็นสิ่งที่เกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชาการ (สามารถ จันทรสุรีย์: ม.ป.ป.)

ภูมิปัญญาหลวง

ภูมิปัญญาหลวง หมายความว่า องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับราชสำนัก ได้แก่ แนววิธีการต่างๆ ซึ่งถือเป็นแบบฉบับในการปฏิบัติของทางราชการ นอกจากนี้ยังมีความหมายรวมไปถึงระเบียบวินัย มารยาทอันดีงาม ที่สังคมยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และมักมีแบบฉบับเป็นลายลักษณ์อักษร ภูมิปัญญาหลวงมีหลากหลายด้าน ดังพอสรุปได้คือ

ภูมิปัญญาหลวงด้านการศึกษา

หมายถึงภูมิปัญญาไทยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนการสอนในสำนักราชบัณฑิต ประกอบด้วยองค์ความรู้ซึ่งจัดสอนเฉพาะเจ้านายและบุตรหลานของบรรดาขุนนางและข้าราชการเท่านั้น ถือว่าเป็นแหล่งวิชาการชั้นสูงด้านอักษรศาสตร์ ศิลปะกรรม และหัตถกรรม ตัวอย่างผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาหลวงที่สำคัญๆในอดีต เช่น พระโหราธิบดี นักปราชญ์ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ผู้แต่งบทเรียนเล่มแรกชื่อ จินตามณี แม่บทในการเรียนการสอนภาษาไทยที่ใช้กันมาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจัดการศึกษาให้เป็นระบบโรงเรียน โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังเมื่อ พ.ศ. 2414 และโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อครั้งยังเป็นหลวงสารประเสริฐ เรียบเรียงชุดแบบเรียนหลวงชื่อ มูลบทบรรพกิจนิตินิกร อักษรประโยค สังโยค พิธาน ไวยากรณ์พิจารณา พิศาลการ์นต์ หรือที่เรียกว่าหนังสือแบบเรียนหลวง 6 เล่ม เพื่อใช้เป็นหลักสูตรและหนังสือเรียนโดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญเพื่อสร้างคนให้เป็นข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถ ก็ถือว่าเป็นภูมิปัญญาหลวงที่สำคัญต่อการวางรากฐานและการกำหนดทิศทางการศึกษาไทยในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2427 การโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เปิดสอนวิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษและวิชาสำหรับพลเรือน และตั้งโรงเรียนวัดมหรณพาราม นับเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาออกสู่สามัญชนในขณะเดียวกันก็เป็นการวางรากฐานทิศทางของหลักสูตรที่มุ่งเน้นวิชาหนังสือซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการเรียน อ่าน และเขียนเลขเป็นสำคัญ

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า การเรียนการสอนในสมัยนี้มีการสอดแทรก แนวความคิดเรื่องคุณธรรม จริยธรรม และความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ตลอดจนจิต วิทยาต่างๆ ให้แก่ผู้เรียนด้วยเป็นอันมาก ตัวอย่างเช่น ก่อนการเรียนการสอนภาษาไทยผู้ เรียนจะต้องเรียนนะโม ซึ่งถือเป็นการแสดงความคารวะแก่ครูหรือไหว้ครูเสียก่อน การ สอนอ่านต้องให้ผู้เรียนฝึกใช้ปากก่อน มือชี้ที่ตัว ในขณะที่ใช้ตาดู ก็กำหนดใจไปพร้อม กันด้วย สำหรับการเขียนให้ใช้มือเขียน ตาดู ใจสังเกตจำไป เล่าท่อง เล่าบ่นจำ ส่วนการ สอนก็เน้นการท่องจำ โดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ของเดิมให้ละเอียดก่อนสอนของใหม่ มีการ เตรียมสื่อการสอนและตำราเรียน โดยมุ่งเน้นความเข้าใจเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ยังมีการ ใช้ระบบตัวเสริมแรง (Reinforcement) เช่น การติชมและให้รางวัลแก่ผู้เรียนเพื่อสร้าง แรงจูงใจให้ผู้เรียนสนใจใคร่รู้

ภูมิปัญญาหลวงด้านศิลปหัตถกรรม

ได้แก่ องค์ความรู้และผลผลิตด้านศิลปหัตถกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อสังคมของชนชั้น สูงหรือเจ้านาย ถูกต้องตามพระราชนิยมและแบบแผนนิยมของชนชั้นสูงในยุคสมัยนั้นๆ ในขณะที่ภูมิปัญญาชาวบ้านเน้นการผลิตศิลปหัตถกรรมโดยช่างพื้นบ้านเพื่อการใ้ใช้ สอยของสามัญชนเป็นสำคัญ ภูมิปัญญาหลวงด้านศิลปหัตถกรรมมุ่งเน้นการตอบสนอง ความต้องการของชนชั้นสูง และเลือกใช้วัสดุอย่างดีที่มีราคาแพง เช่น เงิน ทอง และอัญ มณีต่างๆ

ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาหลวงด้านศิลปหัตถกรรมเป็นช่างที่มีฝีมือเยี่ยมที่เรียกว่า “ช่างหลวง” มุ่งผลิตศิลปหัตถกรรมด้วยวิธีการ แนวคิด รูปแบบ และวัสดุที่ถูกต้องตาม พระราชนิยมและแบบแผนนิยมของชนชั้นสูงในยุคนั้นๆ ตัวอย่างช่างหลวงที่รู้จักกันโดยทั่วไปได้แก่ “ช่างสิบหมู่”⁴ ซึ่งเป็นช่างหลวงที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังปรากฏในศักดินาว่าด้วยช่างสิบหมู่ มีเจ้ากรมช่างสิบหมู่เป็นหัวหน้าและมีช่างต่างๆเช่น ช่างสลักขวา-ซ้าย ช่างเขียนขวา-ซ้าย ช่างหล่อ ช่างหุ่น และช่างแกะ เป็นต้น

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2520: คำนำ) กล่าวว่า ในอดีตมีช่างอยู่ 3 ประเภทคือ ช่างหลวง ช่างศาสนา และช่างเชลยศักดิ์ ดังมีรายละเอียดดังนี้

- ช่างหลวง หมายถึง ช่างที่รับราชการ สังกัดในกรม กองต่างๆ มีหน้าที่ทำตามคำสั่งของราชการ หากทำางานดีก็จะได้รับเลื่อนยศฐาบรรดาศักดิ์
- ช่างศาสนา หมายถึง ช่างที่เป็นพระภิกษุ สร้างผลงานศิลปกรรมเพื่อบุญกุศลเพื่อเป็นพุทธบูชาและนิพพาน
- ช่างเชลยศักดิ์ หมายถึง ช่างที่หาเลี้ยงชีพโดยอิสระ มักปกปิดชื่อเสียงของตนเอง เพราะเกรงว่าจะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร ช่างประเภทนี้จึงมักไม่นิยมจารึกชื่อไว้เป็นหลักฐาน

ภูมิปัญญาหลวงด้านการเมืองการปกครอง

ได้แก่ องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการวางโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของไทย เช่น กฎหมายตราสามดวงซึ่งวางรากฐานระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบศักดินาของคนในสังคมไทยที่อยู่ต่างฐานันดรมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยกำหนดให้สามัญชนทั่วไปเป็นไพร่และต้องสังกัดมูลนาย ดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของหลวง ราษฎรจึงละเมิดไม่

⁴ ช่างสิบหมู่ หมายความว่า “การเป็นช่างสิบหมู่” ไม่ได้หมายถึงมีช่าง 10 หมู่ โดยสันนิษฐานว่า หมู่ในที่นี้หมายถึง กลุ่ม พวก หมวด ส่วนคำว่า สิบ เป็นคำที่เรียกรวมสิ่งที่นับได้ยาก หากพิจารณาจากจำนวนช่างในกรมช่างสิบหมู่แล้วจะพบว่าช่างมากกว่า 10 ประเภท ดังหลักฐานโคลงชื่อหมู่ช่าง พระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ซึ่งเป็นผู้ทรงควบคุมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีข้อความดังนี้

เขียน กระดาษ แกะ หุ่น ปั้น ปูน รัก นู ษา

กลึง หล่อ ไม้ สูง สลัก ช่างไม้

แต่อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้ว่าในระยะแรกมีช่างเพียง 10 หมู่ ต่อมาจึงมีการเพิ่มเติมผนวกช่างอื่นๆเข้าไปตามความจำเป็นของงาน เช่น หมู่ช่างที่สำคัญๆ คือจะมีตัวช่างอยู่เฉพาะเมื่อมีงาน เมื่องานเสร็จก็เลิกไป

ได้ แต่ในทางตรงข้าม ของๆราษฎรไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ผลผลิต ทรัพย์สินสมบัติต่างๆที่เป็นของสามัญชนทั่วไปอาจถูกริบเป็นของหลวงได้ตลอดเวลาสุดแต่จะบัญชา ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวได้ถูกพระราชและหัวเมืองหลักชั้นนอกนำไปใช้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาอีกหลายร้อยปี และพัฒนาเป็นระบบอุปถัมภ์ระหว่างคนต่างฐานันดรและต่างสถานภาพทางสังคมในระยะเวลาต่อมา จะเปลี่ยนแปลงไปก็เพียงรูปแบบและวิธีการเท่านั้น

ถึงแม้ว่าการเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะปลดปล่อยบรรดาทาสให้เป็นไทยแก่ตัวไม่ต้องสังกัดมูลนายดังแต่ก่อน แต่การอ่อนล้าลงของระบบศักดินาก็ถูกแทนที่ด้วยระบบราชการ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวซึ่งแทรกซึมอยู่ในโลกทัศน์-ชีวิตทัศน์ ค่านิยม และวัฒนธรรมของคนไทยส่วนใหญ่อยู่แล้วจึงถูกเปลี่ยนผ่านไปสู่วิถีราชการ กลายเป็นค่านิยมผู้ใหญ่น้อย เจ้านายลูกน้อง สืบต่อมา

ภูมิปัญญาหลวงที่สำคัญอีกประการหนึ่งได้แก่ พระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งมีลักษณะพิเศษคือมีความเชื่อมโยงทั้งในส่วนของ “หลวง” และ “ราษฎร” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงใช้คำว่า “พระราชพิธีสำหรับพระนคร” หมายถึง พระราชพิธีสำหรับบ้านเมืองและประชากรราษฎรทั้งหมด โดยมีพระเจ้าแผ่นดินทรงทำหน้าที่เป็นประธาน เป็นพิธีกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลไร่นา ความเจริญและสวัสดิมงคลของสังคม ที่สำคัญที่สุดคือพิธีกรรมต่างๆเหล่านี้เป็นพิธีกรรมตามปฏิทินซึ่งสอดคล้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทยและลักษณะสังคมไทยในช่วงเวลาต่างๆของรอบปีหนึ่งๆ ที่มีความสอดคล้องและผสมผสานกันระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ และการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “หลวง” และ “ราษฎร” ดังปรากฏในพระราชกำหนดกฎมณเฑียรบาลแสดงพระราชพิธีประจำสิบสองเดือนว่าได้แก่

เดือนห้า	การพระราชพิธีเผด็จศึก
เดือนหก	พิธีไฟสาขย์ จรดพระราชวังคัล
เดือนเจ็ด	ทูลน้ำล้างพระบาท
เดือนแปด	เข้าพรรษา
เดือนเก้า	ตุลาการ
เดือนสิบ	ภัตตบพพิธีสารท

เดือนสิบเอ็ด	อาชยุชแข่งเรือ
เดือนสิบสอง	พิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม
เดือนอ้าย	ไถ่เรือ เถลิงพิธีตรียัมปวาย ⁵
เดือนยี่	การพิธีบูชาภิเษก เถวียนพระโคกินเลี้ยง
เดือนสาม	การพิธีชานยเทาะห์ ⁶
เดือนสี่	การพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ⁷

โดยสรุป จะเห็นว่าภูมิปัญญาหลวงเกิดขึ้นหลังจากที่สังคมมีโครงสร้างสลับซับซ้อนเป็นเมือง อาณาจักรหรือรัฐ มีสถาบันและประชากรเพิ่มมากขึ้น โครงสร้างที่สลับซับซ้อนเหล่านี้ประกอบด้วยชนชั้นปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครองซึ่งมีระบบความเชื่อที่หลากหลาย ดังนั้นการจัดระเบียบทางสังคมจึงมีความจำเป็นต้องผสมผสานองค์ความรู้รูปแบบและวิธีการที่หลากหลายอย่างสอดคล้องต้องกันกับลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคม เพื่อประสิทธิภาพสูงสุดในการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเพื่อรักษาสมดุลในสังคม

เนื่องจากความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติได้ผูกพันอยู่กับชีวิตและวัฒนธรรมไทยมาเนิ่นนาน การที่ภูมิปัญญาหลวงซึ่งแสดงออกในรูปของพระราชพิธีและพิธีกรรมต่างๆ ได้ผสมผสานความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์เข้าด้วยกัน จึงนับเป็นการจัดระบบองค์ความรู้ผ่านรูปแบบของการ ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่ต้องการอย่างชาญฉลาด ซึ่งหากนำแนวคิดของ Max Weber (1864-1920) ปราชญ์ชาวเยอรมันที่กล่าวถึงทฤษฎีการกระทำในสังคม (Social action theory) ซึ่งมุ่งทำความเข้าใจและค้นหาความหมายในการแสดงพฤติกรรม (Subjective meaning) ของมนุษย์มาใช้วิเคราะห์การกระทำทางสังคมของคนไทยในลักษณะดังกล่าว จะเห็นว่ารูป

⁵ หมายถึง พิธีพราหมณ์ที่จัดขึ้นเพื่อถวายการต้อนรับพระอิศวรซึ่งเสด็จลงมาเยี่ยมโลก

⁶ หรือ ธีญเทาะห์ ในจดหมายเหตุขุนหลวงหาวิด หมายถึง พิธีเผาข้าว สืบเนื่องจากในสมัยอยุธยาเมื่อครั้งอุปฮาดว่า พระจันทกุมารเป็นผู้ลงพระองค์ไปทำพิธี มีการตั้งโรงพิธีที่ทุ่งนา แล้วจึงเอารวงข้าวมาทำหัตถ์ปักหน้าโรงพิธี พระจันทกุมารนั่งที่โรงพิธีแล้วจึงเอาไฟจุดรวงข้าวที่เป็นหัตถ์ ในขณะเดียวกันก็ให้มีผู้แต่งเขียวพวกหนึ่ง แต่งแดงพวกหนึ่ง สวมเทริดเพื่อเป็นตัวแทนของพระอินทร์หรือพระพรหมเข้ามาแข่งรวงข้าวกัน

⁷ หมายถึง พิธีการฝ่ายพุทธศาสนา ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากลังกา ถือเป็นการทำบุญในระยีสันปี เพื่อขอพรให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข มีการสวดอาถรรณาคิยสูตร เพื่อขับไล่สิ่งอัปมงคลทั้งหลายด้วย

แบบการกระทำทางสังคม (Types of social action) ของคนไทยเป็นแบบใช้ค่านิยม (Value oriented Action) และแบบชนบทประเพณี (Traditional action) มากกว่าแบบเหตุผล (Rational action or rational) ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมไทยในขณะนั้น

ขอบข่ายและสาขาของภูมิปัญญาไทย

การกำหนดขอบข่ายหรือการจำแนกสาขาของภูมิปัญญาไทย หมายความว่า การจำแนกองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคใหม่ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ วัฒนธรรม และระบบคุณค่าเดิมของคนไทยและสังคมไทยออกเป็นลักษณะสาขาวิชาต่างๆ แต่ดังที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วว่า ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ของมนุษย์ที่เกิดจากการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางกายภาพรอบตัว ภูมิปัญญาจึงมีพลวัตร (Dynamics) เป็นองค์รวม (Holistic concept) ที่มีความหลากหลาย (Diversity) และเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านกระบวนการลงมือทดลองของมนุษย์ในสังคม การจำแนกขอบข่ายของภูมิปัญญาไทยออกเป็นส่วนๆ จึงเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก และไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติและลักษณะของภูมิปัญญา

แต่อย่างไรก็ตาม หน่วยงานและองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน ได้กำหนดลักษณะสาขาของภูมิปัญญาไทยไว้ในหลากหลายลักษณะ แตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ ความสนใจ ขอบข่ายงานขององค์กรและหน่วยงานนั้นๆ โดยมีสาขาที่สำคัญพอสรุปเป็นตัวอย่างได้ดังนี้

สาขาเกษตรกรรม

หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรแผนใหม่กับพื้นฐานขององค์ความรู้ ความเชื่อและระบบคุณค่าเดิม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน การพึ่งตนเอง และการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ตัวอย่างเช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้น

สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค)

หมายถึง การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีและองค์ความรู้ใหม่ในการแปรรูปและการจำหน่ายผลผลิต ทั้งด้านเกษตรกรรม หัตถกรรม และอุตสาหกรรมเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ บนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ

สาขาการแพทย์แผนไทย

หมายถึง ความสามารถในการป้องกันและรักษาสุขภาพอนามัยของชุมชน

สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หมายถึง ความสามารถในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบุคคลและชุมชนอย่างสมดุลและยั่งยืน

สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน

หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการ ด้านการสะสม บริหารกองทุนและธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตรา โภคทรัพย์ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม

สาขาสวัสดิการ

หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการเพื่อการดูแลและประกันคุณภาพชีวิตของบุคคลและชุมชน เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

สาขาศิลปกรรม

หมายถึง ความสามารถในการคิด วิเคราะห์และผลิตผลงานด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

สาขาการจัดการองค์การ

หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการ และการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลของบุคคลและองค์กรชุมชน

สาขาภาษาและวรรณกรรม

หมายถึง ความสามารถในการคิด วิเคราะห์ และการผลิตผลงานด้านภาษา ทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และกระบวนการใช้ภาษา รวมถึงวรรณกรรมทุกประเภท

สาขาศาสนาและประเพณี

หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบอุดมการณ์และประเพณีดั้งเดิมให้เหมาะสมกับการประพจน์ ปฏิบัติและการดำเนินชีวิตของบุคคลและชุมชน เช่น การบวชต้นไม้ เป็นต้น

สาขาการศึกษา

หมายถึง ความสามารถในการถ่ายทอด อบรมเลี้ยงดู จัดเกล้าทางสังคม การสอน การสร้างสื่อและอุปกรณ์ และการวัดผลสัมฤทธิ์ ซึ่งประกอบด้วยการถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยครู ตามเนื้อหาและหลักสูตรที่องค์กรของรัฐได้กำหนดไว้แล้ว กับการถ่ายทอดความรู้โดยปราชญ์ท้องถิ่นทั้งโดยทางตรงและโดยอ้อม

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยสามารถกระทำได้หลายวิธี และการถ่ายทอดแต่ละวิธีผู้ถ่ายทอดจะคำนึงถึงความแตกต่างและความหลากหลายของบุคคลหรือกลุ่มของผู้ซึ่งรับการถ่ายทอดเป็นสำคัญ โดยทั่วไปพบว่าวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยที่สำคัญมีอยู่ 2 วิธี คือ การถ่ายทอดโดยตรงและการถ่ายทอดโดยอ้อม แต่ละวิธีจะมีรายละเอียดของวิธีการ รูปแบบ และขั้นตอนที่แตกต่างกันไป ดังพอสรุปได้ดังนี้

การถ่ายทอดโดยตรง

ได้แก่การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยโดยการบอกเล่าจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งอาจทำได้ทั้งโดยการบอกเล่าและการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร อาทิเช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่เด็ก วิธีการที่เหมาะสมและใช้กันมากที่สุดได้แก่ การเล่านิทาน และการอบรมสั่งสอน เป็นต้น ในขณะที่การถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่ผู้ใหญ่ ต้องอาศัย

วิธีการที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น เช่น การใช้พิธีแต่งงานและพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อการจัดเกลาทางสังคม (Socialisation process) คู่บ่าวสาว โดยถ่ายทอดผ่านระบบอาวุโสที่คนไทยส่วนใหญ่ยึดถือ เพื่อให้คู่สมรสใหม่เข้าใจถึงระเบียบทางสังคม (Social organisation) ด้านวิธีการครองเรือนตามลักษณะและรูปแบบซึ่งสังคมยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม โดยใช้บรรทัดฐาน (Norms) และคติชาวบ้าน (Folklore) ผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น การหลั่งน้ำพระพุทธมนตร์ การแห่ขันหมาก และการปูที่นอน ด้วยขั้นตอนวิธีการอันแบบชล

การถ่ายทอดโดยทางอ้อม

ทำได้โดยวิธีการสอดแทรกภูมิปัญญาไทยไว้ในรูปของความบันเทิงต่างๆ เช่น คำร้องลิเกหรือลำตัดในภาคกลาง และคำร้องสะล้อซอซึงของภาคเหนือ เป็นต้น โดยคำร้องเหล่านี้ผู้ถ่ายทอดมักกล่าวอ้างถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี คติธรรม คำสอนทางศาสนา จารีตประเพณีต่างๆ หรือเรื่องราวที่ต้องการถ่ายทอดเอาไว้

เครื่องมือที่ใช้ถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

โดยทั่วไปพบว่าเครื่องมือที่ใช้ถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยมีความแตกต่างกันไปตามประเภทของภูมิปัญญา และลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น สำหรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านประกอบด้วยวิธีการทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่โดยทั่วไปพบว่าผู้ถ่ายทอดส่วนใหญ่ซึ่งได้แก่ปราชญ์ชาวบ้าน^๙ จะใช้เครื่องมือที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

เครื่องมือที่ใช้ถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญที่สุดที่ใช้กันอยู่ทั่วไป ได้แก่ คติชาวบ้าน (Folklore) คติชาวบ้าน เป็นคำซึ่ง William John Thoms ชาวอังกฤษริเริ่มใช้ โดยคำว่า “Folklore” ได้ถูกใช้เป็นศัพท์ทางวิชาการเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1846 หมายความว่า “ความรู้ของปวงชน” แต่ต่อมาคำดังกล่าวได้เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างกว้าง

^๙ หมายความว่า ผู้ที่มีความรู้ในท้องถิ่นและมีความสามารถในการถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม ตัวอย่างของปราชญ์ชาวบ้านของจังหวัดพิษณุโลกได้แก่ “เจ้าทวี” หรือ จำสับเอก ดร. ทวีรุณเชตต์

ขวางทั้งนักวิชาการและนักปราชญ์ในตะวันตก จนกระทั่งเป็นคำศัพท์ที่ยอมรับเป็นสากลในปัจจุบัน

คติชาวบ้าน หมายความว่า รูปแบบของวัฒนธรรมที่เป็นศิลปะ ประกอบด้วยเรื่องราวที่หลากหลาย เช่น นิทาน ภาษิต เพลง คำกล่าว ตลอดจนรูปแบบอื่นๆ ที่บุคคลใช้ภาษาเป็นสื่อในการติดต่อกัน หรือเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดจากคนหนึ่งไปสู่บุคคลอื่น เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนทุกสถานภาพ ทุกระดับชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม (ผาสุก มุทธเมธา 2540) ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า คุณค่าที่สำคัญที่สุดดอกหนึ่ง ที่จะช่วยให้นักสังคมศาสตร์สามารถไขเข้าไปทำความเข้าใจกับพฤติกรรมของบุคคลและปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุดก็คือ คติชาวบ้าน เพราะจะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงระบบคิด องค์ความรู้ ความเชื่อ และการประพฤติปฏิบัติของบุคคลตั้งแต่จนถึงปัจจุบัน

ลักษณะที่สำคัญของคติชาวบ้านประกอบด้วย

- เป็นการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
- คงไว้ด้วยการจดจำหรือการปฏิบัติมากกว่าการจดบันทึก
- ไม่ปรากฏผู้ประพันธ์หรือผู้แต่ง
- ถ่ายทอดด้วยวิธีมุขปาฐก⁹ และโดยการใช้ปฏิบัติ
- เป็นสิ่งที่มีประจำอยู่กับบุคคล
- เป็นสมบัติของสามัญชนทุกสถานภาพและทุกชนชั้น

การใช้คติชาวบ้านเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย สามารถแบ่งออกได้ 3 ประเภทหลักๆ ตามลักษณะของข้อมูลและการถ่ายทอดคือ

- ประเภทถ้อยคำ (Verbal) ได้แก่ เพลง (Song) นิทาน (Tale) ภาษา (Proverb) ปริศนา (Riddle) ความเชื่อ (Belief) และความเชื่อทางไสยศาสตร์ (Superstition) และภาษาถิ่น (Dialect) เป็นต้น
- ประเภทไม่ใช่ถ้อยคำ (Non-verbal) เช่น ศิลปะ (Art) สถาปัตยกรรม (Architecture) และงานฝีมือ (Handicraft)

⁹ ถ่ายทอดโดยการบอกเล่า ไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

- ประเภทผสม (Mixed) ประกอบด้วยถ้อยคำและที่ไม่ใช่ถ้อยคำ คือมีการผสมผสานกิจกรรมอื่นๆร่วมด้วย เช่น ระบำ (Dance) การเล่นเกมของเด็ก (Children Games) ละคร (Drama) ประเพณี (Custom) และการรื่นเริง (Festival) เป็นต้น

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยโดยใช้เพลง

คนไทยได้ชื่อว่ามีความสามารถในการใช้ภาษาอย่างคมคาย เพลงที่ใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาจึงมีความไพเราะ สามารถสื่อความคิดและความหมายได้อย่างดี เช่น เพลงไทยเดิม เพลงไทยสากล นอกจากนี้ยังมีเพลงบางประเภทที่ผู้ร้องต้องใช้ปฏิภาณคิดถ้อยคำตอบได้อย่างรวดเร็วมีศิลปะ มีเสียงสัมผัสถูกต้องตามฉันทลักษณ์สอดคล้องกับท่วงทำนองด้วย เช่น เพลงพื้นบ้าน ประเภท เพลงน้อย ลำตัด อีแซว และหมอลำ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยโดยใช้เพลงชาวบ้าน (Folk song)

โดยทั่วไปเพลงชาวบ้านจะเป็นการขับร้องเดี่ยว แต่พบว่าบางท้องถิ่นมีการเล่นดนตรีประกอบด้วย ตัวอย่างเช่น เพลงหมอลำ หมอแคน ซอ แห่ และเพลงบอก เป็นต้น เพลงชาวบ้านมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นเพลงที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน เช่น เพลงที่ชาวบ้านใช้ร้องเวลาเกี่ยวข้าว ล่องซุง เลื่อยไม้ และเพลงกล่อมเด็ก เป็นต้น หรือเป็นเพลงที่ร้องกันอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ เช่น หมอลำ หมอแคน ช่างซอ ลำตัด และโนรา เป็นต้น

ดังนั้น การศึกษาข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เพลงชาวบ้านอย่างเป็นระบบ จะช่วยให้เข้าใจในวิถีชีวิตของชาวบ้านได้ดีขึ้น เนื่องจากเพลงเป็นส่วนสำคัญในการสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมแต่ละถิ่น วิถีคิด ทัศนคติ การทำมาากิน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และทัศนะของบุคคลต่อเหตุการณ์หรือสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งของสังคมได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาพบว่ามิเพลงชาวบ้านเป็นจำนวนไม่น้อย ที่ถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ตัวอย่างเช่น เพลงชาวแพ ที่มีบทร้องว่า

“ข้าจะกล่าวถึงเรื่องราวชาวแพ นั่งเรียงเคียงแม่ คิวก็สุดหางตา ทาขมิ้นเป็นเนื้อ ทำอะไรก็ไม่เป็น หุงข้าวแต่ละหม้อ ลิ่นพินตั้งเกวียนเงิน บ้างก็ดืบ บ้างก็ไหม้ บ้างก็เป็นไต่ ตาเล็น”

จากเพลงชาวบ้านข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีบทร้องที่พยายามถ่ายทอดความรู้สึกและทัศนคติเกี่ยวกับผู้อาศัยในเรือนแพหรือ “พวกชาวแพ” เอาไว้ในเพลง ว่า เป็นพวกหยิบโหย่งทำอะไรไม่เป็น เอาแต่รักสวयรักงาม แม้แต่หุงข้าวก็ยังสุกๆดิบๆ ลักษณะเป็นไต่ตาเล็นในที่นี้หมายความว่า ครอบนอกของเมล็ดข้าวสุก แต่ข้างในยังดิบแข็งเป็นไต่ ส่วนตาเล็นคือส่วนดิบที่อยู่ภายใน มองเห็นเหมือนตาสัตว์ขนาดเล็ก

การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยใช้เพลงกล่อมเด็ก

เพลงกล่อมเด็กเป็นเพลงที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางธรรมชาติวิทยา ประวัติศาสตร์ อนุปนิสัย วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และปฏิภาณทางภาษาของคนไทยได้เป็นอย่างดี เพลงกล่อมเด็กหมายความว่า เพลงที่แม่ใช้ร้องกล่อมลูก เพื่อแสดงถึงความรักความห่วงใย โดยทั่วไปจึงมักเริ่มต้นด้วยคำง่ายๆ เช่น โอ โอ อ้อ อา แล้วจึงแปลทำนองไป จากนั้นจึงหาคำมาใส่ แต่ละเพลงมีวัตถุประสงค์ในการร้องและกลุ่มเป้าหมายแตกต่างกันไป

ตัวอย่างเพลงกล่อมเด็กที่แสดงถึงความรัก ความห่วงใย และความเอ็นดู ของแม่ที่มีต่อลูกใช้ขับร้องให้เด็กเล็กๆ ฟัง เช่น

“เจ้าเนื้อเย็นเอ๋ย	แม่มิให้ไปเล่นที่หาดทราย
ครั้นว่าน้ำขึ้นมา	มันจะพาเจ้าลอยหาย
แสนเสียดายเจ้าคนเดียวเอ๋ย”	

ตัวอย่างเพลงกล่อมเด็กที่แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติ วิธีชีวิตความเป็นอยู่ และความผูกพันระหว่างแม่กับลูก เช่น

“เจ้านกเขาเอ๋ย ขึ้นตั้งแต่เช้าจนเย็น
 ขึ้นเกิดให้ด้ง แม่จะฟังเสียงเล่น
 นือเย็นเจ้าคนเดียวเอ๋ย”

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยโดยใช้ปริศนาคำทาย

ปริศนาคำทายเป็นแขนงหนึ่งในวิชาคติชนวิทยา หมายถึง การใช้สำนวนภาษามาผูกเป็นปริศนา เพื่อให้ผู้เล่นเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน รู้จักสังเกตสิ่งรอบๆตัว และเป็นการพัฒนาไหวพริบในการแก้ไขปัญหา ปริศนาคำทายจึงสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ สังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่น ตัวอย่างปริศนาคำทายที่นิยมเล่นกันในภาคเหนือได้แก่

- อะไรเอ๋ย มีลูกที่ขา มีตารอบตัว มีหูอยู่บนหัว (แห)
- อะไรเอ๋ย สี่ขาหางขึ้นฟ้า อ้าปากกินคน (อู๋ หรือ เป็ดเด็ก)
- อะไรเอ๋ย ควายตัวเมียเขาโค้ง กินน้ำทั้งหนอง (รู้งกินน้ำ)

การถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

ถึงแม้จะมีภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นจำนวนมากไม่น้อยที่ถูกถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร แต่โดยทั่วไปพบว่าวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดังกล่าวส่วนใหญ่จะพบในภูมิปัญญาหลวง โดยการจารหรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อย ที่ชาวใต้เรียกว่าบุคคำหรือบุคขาว หรือการบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรแบบอื่นๆ เช่น ศิลาจารึก พงศาวดาร และการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เป็นต้น

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในรูปแบบของการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึงนำตัวอย่างของการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบเป็นลายลักษณ์อักษรบางประการมานำเสนอ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาหลวงโดยใช้พงสาวดาร

วัดชีปะขาวหายเป็นวัดเก่าแก่ ตั้งอยู่ในเขตตำบลหัวรอ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก หรือบริเวณฝั่งตรงข้ามกับตำบลบางสะพาน เป็นวัดเดียวที่พบพระเครื่องตระกูล “พระหลวงพ่อโต”¹⁰ และเป็นวัดที่พบมากที่สุดด้วย ที่วัดดังกล่าวได้พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาหลวงแบบเป็นลายลักษณ์อักษรควบคู่กับการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในรูปของความเชื่อและคติชน ดังปรากฏข้อความในพงสาวดารเหนือ แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาหลวงที่เกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดา ควบคู่กับข้อมูลด้านประวัติความเป็นมาของชื่อวัด และเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติของบุคคลในสมัยนั้นไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

“...พระศรีธรรมไตรปิฎกจึงรำพึงในพระทัยใคร่สร้างพระพุทธรูปให้แล้วด้วยสัมฤทธิ์ ครั้นพระองค์รำพึงแล้วจึงให้ช่างได้บาฬิสนุคนหนึ่ง บาพรหมคนหนึ่ง บาธรรมราชคนหนึ่ง บาราชกุศลคนหนึ่ง ได้ช่างมาแต่เมืองศรีสัตนาตย์ 5 คน มาแต่เมืองหริภุญไชยคนหนึ่ง เป็นช่าง 6 คน จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งช่างทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายให้ช่วยกันรักษาศิล 5 ประการอย่าให้ขาด

ครั้นสั่งช่างแล้วจึงพระราชทานรางวัลแก่ไพร่ทั้งหลาย ให้ขนดินและแกลบให้แก่ช่าง ช่างจึงประสมดินปั้นเป็นรูปพระพุทธรเจ้าสามรูป ตามมีพระราชโองการตรัสสั่งนั้น ให้เหมือนพิมพ์เดียวและใหญ่น้อยเท่านั้น ครั้นปั้นเข้าคุ่มพิมพ์แล้ว ท้าวพระยาทั้งหลายก็นำเอาทองสัมฤทธิ์มาถวายเป็นพระองค์เจ้า ขวนกันหล่อพระพุทธรูปเป็นอันมาก แลช่างหล่อขวนกันกินบวชเจ็ดวัน ก็ทำพิธีกรรมแก่เทวดาทั้งเจ็ดทิศ

¹⁰ พระหลวงพ่อโตที่พบมี 2 พิมพ์คือ พิมพ์หลวงพ่อโต และพิมพ์หลวงพ่อโป๊ พระหลวงพ่อโต หรือพระแบบขอบข้างซุ้มลายกระหนกโค้งที่มีขนาดเล็ก เล็กกว่าของอยุธยามากนัก องค์พระเป็นแบบสามเหลี่ยมมนโค้ง องค์พระพุทธรูปมีการประทับนั่งปางสมาธิขาราบ บนฐานอาสนะบัว 2 ชั้น พระเกศองค์พระเป็นแบบฝ่าละมุน แบ่งเป็นชั้นชัดเจน ข้างองค์พระเป็นเส้นลวง 2 เส้น เป็นพระเครื่องที่ได้ชื่อว่าเหมาะสำหรับการคล้องคอทั้งชายหญิง เพราะมีขนาดองค์กว้างเพียง 1.9 เซนติเมตร สูงประมาณ 2.3 เซนติเมตร

ครั้งได้ฤกษ์ดีจึงเอาพิมพ์เข้าเตา วันเรอหล่อนั้น วันพฤษหมาสดี เพ็ญเดือนสี่ปีจอ ชุมนุมพระสงฆ์ทั้งหลายมีพระอุบาลี พระศิริมานนท เป็นพระประธาน แลพระสงฆ์เจ้าทั้งหลายหล่อให้พร้อมกันทั้งสามรูป แลรูปพระศรีศาสดา พระชินสีห์ ทั้งสองพระองค์ นั้นทองแผ่นเสมอกันบริบูรณ์ตั้งแต่พระชินราชเจ้านั้น มิได้เป็นองค์เป็นรูปหามิได้

แต่ช่างหล่อถึงสามทีก็มีได้เป็นองค์ แลพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ก็เกิดเป็นทุกข์ยิ่งนักหนา แลพระองค์ก็ตั้งสัจจาธิฐานว่า ด้วยบุญเศษะอันกุเรียนพระไตรปิฎก แลได้ทำพิธีกรรมฐานสอนสงฆ์ทั้งหลายให้อยู่ทางมรรคผลแก่พระสงฆ์เจ้า

อนึ่ง จะปรารธนาเป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่งในอนาคตกาลนับมิได้ แต่พระองค์เจ้ารักษาศิลแลถือความสัจมิได้ขาด แลมีใจกรุณาแก่คนแลสัตว์ทั้งหลาย ครั้นพระองค์ตั้งสัจจาธิฐานแล้ว จึงมีพระราชโองการว่าแก่เจ้าประทุมเทวีให้ตั้งจิตอธิฐานบ้างเถิด ครั้นนางตั้งจิตอธิฐานแล้ว ก็ร้อนถึงอาสน์พระอินทร์เจ้า จึงนฤมิตเป็นตาปะขาว ลงมาช่วยทำรูปพระกุมพิมพ์ปั้นบัว ถ้าจะนฤมิตเป็น ไปทีเดียวก็น่าได้ แต่ว่าจะให้ปรากฏแก่สายตาคนทั้งหลายช่วยทำเป็นช่างน้ำก็มีกินข้าวก็มีกินตาก็มีหลับ ใจก็แข็งหาที่กลัวมิได้ และมีรูปอันแก่กว่าคนทั้งหลาย แต่เที่ยวไปมาช่วยสองวันทีหนึ่งสามวันทีหนึ่ง จึงทำตรีศูลในพระพักตร์ให้เป็นสำคัญ ให้รู้ว่าพระอินทร์เจ้าสุลาถย์ลงมาช่วย

ครั้นถึงเดือนหนึ่งพิมพ์พระพุทธรูปแห้งแล้ว จึงให้ช่างทั้งหลายตั้งเตาหล่อพระชินราช แต่ ณ วันพฤษหมาสดี เดือนหก ขึ้นแปดค่ำ ปีกุน ตรัสกเพลาเช้า พุทธศักราช 1500 ปีกุน สัมฤทธิศกด้วยอานุภาพพระอินทราธิราชเจ้าทองก็แล่นรอบคอบบริบูรณ์ทุกประการหาที่ติมิได้

ครั้นบริบูรณ์แล้วพระอินทร์เจ้าเสด็จออกจากเมือง อำมาตย์จึงเข้าไปกราบทูลแก่พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกให้รู้อาการว่า ตาปะขาวที่มาช่วยกันนั้นไปแล้ว พระองค์เจ้าจึงให้ไปตามแลดูให้รู้เหตุ อำมาตย์ตามไปถึงกลางหนทาง ก็อันตรธานหายไปในที่นั้น อำมาตย์จึงเอาไม้ปักไว้เป็นสำคัญ

จึงเข้ามาทูลให้พระองค์เจ้ารู้อันเป็นแม่นมั่นว่าพระอินทร์เจ้ามาช่วย พระองค์เจ้าจึงให้ติดตามนั้นออกจึงเห็นตรีศูลในพระพักตร์แห่งพระพุทธรูปนั้น” (พงศาวดารเหนือ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชุมพร ศรีสัจชนกุล: 2516)

ณ บริเวณที่ชีปะขาวหายไปในนั้นเอง ต่อมาเป็นที่ตั้งของวัดชีปะขาว”

นอกจากภูมิปัญญาหลวงที่ใช้วิธีการถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร แล้ว พบว่ามีภูมิปัญญาชาวบ้านบางส่วนถูกถ่ายทอดโดยวิธีนี้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านโดยใช้วรรณคดี

จากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนได้แสดงถึงพฤติกรรมภารกิจ - การจัดเตรียมอาหาร และการประกอบอาหารของสามัญชน ดังตัวอย่างการปรุงอาหารในงานบวชได้แก่

“แล้วกลับบ้านเตรียมการเลี้ยงเจ้าชู้	ปิ้งจี๋สารพัดจัดแจงไว้
ทำนายนางขมด้มแกง	ผ่าฟักจักแบ่งพะแนงไก่
บ้างทำห่อหมกปิดไว้	ต้มไข่ผัดปลาแห้งทั้งแกงบวน
บ้างทำวันเส้นชาสาธุ	ข้าวเหนียวหน้าหมูไว้ถั่วถั่ว
หน้าเตียงเรียงเล็ดข้าวเม่ากวน	ของสวนส้มสุกทั้งลูกไม้
มะปรางกลางสาธุลูกหวายหว่า	ส้มโอส้มซ่าทั้งกล้วยไข่
ทุกบ้านอลหม่านกันทั่วไป	จนคึกคักกลับไหลไปจับพลัน”

บทกวีบางบทแสดงทัศนะหรือมุมมองผู้หญิงสวยของสามัญชนที่บ่งบอกถึงวิถีการดำเนินชีวิต ค่านิยม และสภาพแวดล้อมที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าว ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่นบทกวีของ “นายผี” (อัศนี พลจันทร 2517: 177) ได้นำเสนอแนวคิดของสามัญชนเรื่องการมองผู้หญิงไว้ในบทกวีชื่อ “คูที่ไหน?” ไว้ดังนี้

“คำโบราณวานคิดติดจะขัน
คือสาวสรรพทรมานคู่คูที่ไหน
โบราณว่าถ้าแลดูแม่ไป
ก็ดูใจดูนางอย่างแน่นนอน
แม่แม่บ้าถ้าบุตรสุดบ้า

เหมามวลมาดาคั่งสั่งสอน
 แม่แม่สวยด้วยสุดาคงว่างอน
 อรชรเช่นแม่ที่แลมา
 ระลึกลูกไม้ไม้หล่น ไกลต้น
 ลูกยางหล่นลี้วไปไกลนกหนา
 คิคคนเยี่ยงลูกยางไม้บางตา
 จะพลอยพาผลอไผลเพราะใจเบา
 อันดูสาวเอาจวยด้วยดูร่าง
 อย่าดูอย่างดูยามตื่นตามเขา
 แลยามหลักเลือกพิศพินิจเอา
 เงินเรือเร้าเล่นจิวตัวหรือตวย
 อย่าดูหน้าเนียนมทั้งผผิว
 ฤคางคิ้วคนแชนที่แสนสวย
 ต้องดูดินแดงหรือแตกปือป่วย
 เริงจะช่วยชีบอทั้งนอกใน”

บรรณานุกรม

- กุลจิตรา ภักคานนท์. นานาทศนะเกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” วารสาร
การศึกษาแห่งชาติ. ปีที่ 24 (สิงหาคม-กันยายน 2531).
- จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี. 2542. วิวัฒนาการแห่งความคิด: ภาคนมนุษย์และมนุษยชาติ.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี. 2542. วิวัฒนาการแห่งความคิด: ภาคนมนุษย์และโลก.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. “ความรู้กับภูมิปัญญา: มิติที่เหลื่อมซ้อนกัน” ข่าวพิเศษ
ฉบับที่ 735, 2534.
- ธวัช ปุณโณทก. 2531. ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานทัศนะของอาจารย์ปรีชา
พิณทอง, ใน เสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ). ทิศทางหมู่บ้านไทย.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525.
- พัชรา อุดตระกูล. 2533. ภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยีพื้นฐาน และแหล่ง
วิทยาการในชุมชน. ใน ชลทิศย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศีลาตระกูล
เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยาการใน
ชุมชน. หน่วยที่ 1-8. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- พระราชวรมุณี (ประยูร ธรรมจิตโต). 2542. ปรัชญากรีก: บ่อเกิดภูมิปัญญา
ตะวันตก. กรุงเทพฯ: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด.
- เสรี พงศ์พิศ. 2538. (บรรณาธิการ) ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท.
มูลนิธิหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- สามารถ จันทรสุรัส. “ภูมิปัญญาชาวบ้านรากฐานในการพัฒนาบ้านเมือง”
วัฒนธรรมไทย ปีที่ 29 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2533).

บุษ ศักดิ์เดชยนต์. 2516. สังคมศาสตร์: ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมมนุษย์.

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

รัตนะ บัวสนธิ์. 2535. การพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร. ปรินญาคุษภูิบัณฑิต.

สมักร บุราวาส. 2515. วิชาปรัชญา. แพร่พิทยา: นครหลวง.

สถิต วงศ์สวรรค์. 2537. ปรัชญาตะวันออก (อินเดีย, จีน, ญี่ปุ่น, ไทย).

กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

ภูซงค์ ภูณทลบุตร. 2528. แนวความคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาในยุคเริ่มต้น.

เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ยศ สันตสมบัติ. 2540. มนุษย์กับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ยศ สันตสมบัติ. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด.

อุไรวรรณ แสงสร. 2542. ภูมิปัญญาพื้นบ้านและการรักษาความเจ็บป่วยของ

ชาวอีโก้. รายงานวิจัยเสนอต่อศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ

และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานนท์ อาภาภิรม. 2525. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: O.S. Printing House co.,LD.

Chatterjee, M., 1988. Philosophical Enquiries. Motilal Banarsidas: Delhi.

Hockett, C.F. 1960. The Origin of Speech. Scientific American.

Vol. 203, No.3.

Sinha, Jadunath. 1962. Outlines of Indian Philosophy. Culcutta:

Culcutta University.

Thompson, Kenneth and Jeremy Tunstall. 1976. Sociological Perspective.

ed. London: Harell Watson & Viney LTD.

Zihlman, Adrienne.L. 1982. Human Evolution. New York: HarperPerennial.